

FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR TURG'UN BIRIKMA SIFATIDA

*Andijon Davlat chet tillari instituti
Ingliz filologoyasi, o'qitish metodikasi
va tarjimashunoslik fakulteti*

Filologiya va tillarni o'qitish (arab tili) yo'nalishi

101-guruh talabasi

Azimova Ominaxon Murodillo qizi

Ilmiy maslahatchi: Kabulova.U.S

Annotatsiya: Frazеologik birliklar — bu til birliklarining barqaror, turg'un shakllangan birikmalari, ularning ma'nosi so'zlar yig'indisidan mustaqil bo'lib, mantiqiy, semantik va stilistik xususiyatlar bilan boyitilgan. Frazеologik birliklarning o'ziga xosligi shundaki, ular so'zlarning leksik ma'nosini qisman yoki to'liq yo'qotishi, barqaror sintaktik tuzilma bilan birga, mantiqiy va semantik transformatsiyalarni cheklashga moyil bo'ladi. Ushbu maqolada frazeologizmlarni maqol va matallardan ajralib turishini chuqurroq tahlil qilamiz.

Kalit so'zlar: *Frazеologizm, klishe, desigantlar, professional, modallik, transformatsiya, logiko-semiotika, stilistik, semantik.*

Аннотация: Фразеологизмы — это устойчивые, стабильно сформированные сочетания языковых единиц, значение которых не зависит от набора слов и обогащается логическими, семантическими и стилистическими признаками. Особенность фразеологизмов заключается в том, что они частично или полностью утрачивают лексическое значение слов, обладая при этом устойчивой синтаксической структурой, но при этом склонны к ограничению логико-семантических преобразований. В данной статье мы более подробно проанализируем, чем фразеологизмы отличаются от пословиц и поговорок.

Ключевые слова: *фразеологизм, клише, лексика, профессиональный, модальность, трансформация, логико-семиотический, стилистический, семантический.*

Abstract: Phraseological units are stable, stably formed combinations of language units, the meaning of which is independent of the set of words, and is enriched with logical, semantic and stylistic features. The peculiarity of phraseological units is that they partially or completely lose the lexical meaning of words, while having a stable syntactic structure, they tend to limit logical and semantic transformations. In this article, we will analyze in more detail how phraseologisms differ from proverbs and sayings.

Keywords: *Phraseologism, cliché, desigants, professional, modality, transformation, logical-semiotics, stylistic, semantic.*

Frazeologizmlarning belgilar tizimiga xos tabiati, avvalo, ularning alohida narsa va hodisalarning belgisi sifatida xizmat qilishi, ularning ma'no yoki mantiqiy-semiotik rejasiga xos barcha xususiyatlarni, til tizimi rejasining ko'pchilik xarakterli belgilarini hamda voqelik rejasining ayrim muhim jihatlarini belgilab beradi.

Avvalo shuni ta'kidlash kerakki, frazeologizmlar narsa va hodisalarning belgisi sifatida, vaziyatlar yoki narsalar o'rtasidagi munosabatlarni ifodalovchi maqol va matallardan tubdan farq qiladi.³²-betda¹ keltirilgan frazeologik birliklar va maqol-matallarning o'xshashligini ko'rsatuvchi juft klishe'lardan² istalgan birini olaylik va shu nuqtayi nazardan o'xshash klishe'larni solishtiraylik:

"Cho'ntagingni keng tut";

"Gazakni mushukka qo'riqlashni topshir!"

Birinchisi shuni bildiradi: *"Umid qilma!"*, ikkinchisi esa — *"Biror narsani yo'q qilishga intilayotgan shaxsga o'sha narsaning qo'riqlashini ishonib topshirmaslik*

¹ Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки. – Москва, 1970. – С.32

² Klishe — bu adabiy nutqda, publisistikada yoki kundalik so'zlashuvda haddan tashqari ko'p qo'llanishi natijasida o'zining semantik yangiligi, badiiy kuchi va ekspressiv ta'sirini yo'qotgan tayyor ibora yoki fikr qolipidir. Bunday birliklar avvaliga ma'lum bir ma'no yuklagan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan ular avtomatlashib, so'zlovchining individual uslubini boyitmay qo'yadi.

kerak”. Boshqacha qilib aytganda, birinchi klishe tushunchani (befoyda umid) ifodalaydi, ikkinchisi esa vaziyatni (ikki obyekt o‘rtasidagi nomuvofiqlik, ulardan biri boshqa narsaning yo‘qolishiga sabab bo‘lishi mumkinligini) tasvirlaydi. Xuddi shunday munosabatlar boshqa juft klishe, 32-betda keltirilganlar orasida ham mavjud.

Frazeologizmlarning so‘z (yoki tushuncha) bilan belgilar ekvivalentligi ularning maqol va matallarda mavjud bo‘lgan majburiy mantiqiy kontekstdan mahrum ekanligini nazarda tutadi.

Xuddi shu ikki klishe solishtiraylik. Kimdirga *“Cho‘ntagingni keng tut!”* deganimizda, biz faqat suhbatdoshning umidlari amalga oshmasligiga ishonchni ifodalaymiz va bundan ortig‘ini bildirmaymiz. Ikkinchi ifoda (*“Gazakni mushukka qo‘riqlashni topshir!”*) esa aniq mantiqiy kontekstda tushuniladi. Uning taxminiy mazmuni shunday: *“Ma‘lumki, mushuk va gazak bir-biri bilan muvofiq emas, chunki qulay sharoitda birinchi narsa ikkinchisini albatta yo‘q qiladi (yeydi). Ularni yolg‘iz qoldirish (‘topshirish’) aynan shunday qulay sharoitni yaratish bilan barobar bo‘ladi”*. (Mantiqiy kontekst haqida batafsil: 19, 44-betlar.)³

Shuningdek, frazeologizmlarning so‘z bilan ekvivalentligi maqol va matallarda rivojlangan mantiqiy transformatsiyaning ularda mavjud emasligini ham tushuntiradi.

Istisno sifatida faollik va passivlik shakllarini oladigan alohida frazeologik klishe, mavjud (masalan: *“kimdir trubaga uchib ketdi”*, ya‘ni bankrot bo‘ldi, va *“kimdir trubaga chiqarildi”*, ya‘ni bankrot qilindi) Birinchidan, bu nodir klishe harakat tushunchalari bilan bog‘liq bo‘lib, ular o‘z navbatida faol va passiv shakllarga ega bo‘lishi mumkin. Ikkinchidan, bunday transformatsiya qilinadigan birliklarning katta qismi *“sof”* frazeologizmlarga emas, balki *“juda murakkab shakllar”* deb ataladigan birliklarga tegishli bo‘lib, ular bilan bog‘liq masalalar ushbu ishning to‘rtinchi bobida batafsil muhokama qilinadi.⁴

³ Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки. – Москва, 1970. – С.34

⁴ Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки. – Москва, 1970. – С.35

Frazeologik belgining alohida narsa sifatidagi xususiyati shuni tushuntiradiki, frazeologizmlar gap ichida soʻz kabi turib, turli gap aʼzolari va soʻz turkumlari vazifasini bajarishi mumkin.

Masalan, “медвежий угол” iborasi ot vazifasini bajaradi (“qishloq chekka joy”), “навострил лыжи” esa feʼl vazifasini bajaradi (“qochib ketdi”).

Frazeologik belgining aynan shu tushuncha xususiyati frazeologizm tarkibidagi soʻzlarning leksik maʼnosini va ularni birlashtiruvchi sintaktik tuzilmaning maʼnosini yoʻqotishining birinchi va, ehtimol, yagona sababidir — bu hodisa adabiyotlarda uzoq va batafsil qayd etilgan.

Frazeologizmlarning soʻz bilan maʼnodoshligi ularning boshqa koʻplab xususiyatlarini ham tushuntiradi. Xususan, ayrim frazeologizmlar, xuddi alohida narsalar yoki tushunchalarning belgisi boʻlgan soʻzlar kabi, koʻp maʼnolilikka (polisemiyaga) ega boʻlishi, shuningdek, frazeologizmlar orasida, soʻzlar kabi, sinonimik iboralarning uchrashi bilan izohlanadi. Albatta, frazeologizmlarda bunday hodisalar oddiy soʻzlarga nisbatan ancha kam uchraydi, lekin frazeologizmlarning oʻzi ham soʻzlarga nisbatan miqdor jihatdan ancha kam.

Shunday qilib, logiko-semiotika nuqtai nazaridan koʻrib chiqilgan frazeologik birikmalarning eng xarakterli xususiyatlari asosan shular: albatta, biz hammasini qamrab ololmadik. Baʼzilar bizning maqsadlarimiz uchun ahamiyatsizdek koʻrinardi, boshqalari esa hali yetarlicha oʻrganilmagan. Biroq, koʻrsatib oʻtilgan xususiyatlar — yaʼni frazeologizmlarning belgilar tabiatiga ega boʻlishi, frazeologik belgining alohida narsa belgisi sifatidagi xususiyati va frazeologizmlarning soʻz bilan maʼnodoshligi hamda undan kelib chiqadigan barcha natijalar — frazeologizmlarning oʻziga xosligini tushunish va ularni maqol–matallardan ajratib koʻrish uchun yetarli hisoblanadi⁵.

Ushbu xulosalarni chiqarib, shunday natijaga kelishning iloji bor: til klisheolari, masalan, tarkibiy terminlar (atom massasi, oʻlik bosh) yoki xizmat soʻz birikmalari (shunday qilib, shuning evaziga, qanday boʻlmasin) ham toʻliq frazeologizmlar sifatida qaraladi. Chindan ham, bu kabi va shunga oʻxshash klisheolar — yaʼni alohida

⁵ Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки. – Москва, 1970. – С.36

shakllangan va barqaror til birliklari, ular ham yuqorida ko‘rilgan frazeologik birikmalar singari alohida narsalar yoki tushunchalarning belgisi bo‘lib, frazeologizmlarning boshqa xususiyatlarining barchasiga ega. Qiziq tomoni shuki, tarkibiy terminlar va barqaror xizmat so‘z birikmalarining frazeologik mohiyati 1947-yilda V.V.Vinogradov tomonidan «So‘zning grammatik ta’limotiga kirish» asarida allaqachon qayd etilgan (qarang, 5, 25–26-betlar).⁶

Shubhasiz, frazeologik terminlar va xizmat frazeologizmlarining ba’zi xususiyatlari mavjud bo‘lib, ular desigantning tabiati bilan izohlanadi, chunki bu klishealar boshqa frazeologizmlardan biroz farq qiluvchi obyektlarni belgilaydi. Masalan, terminlarda desigantlar boshqa so‘z birikmalariga qaraganda aniqroq belgilangan bo‘lib, shuning uchun ko‘p ma’nolilik kam uchraydi. Bundan tashqari, ko‘plab terminlar faqat tor professional doirada ma’lum. Xizmat frazeologizmlar esa desigant sifatida obyektlar, hodisalar yoki tushunchalarni emas, balki grammatik yoki modallik munosabatlarini oladi, shuningdek, ular ham obyekt sifatida tushunilishi mumkin (masalan, *так как* — sababiy bog‘liqlik ifodasi, *шутка сказать* — hayrat ifodasi). Shuning uchun, xizmat frazeologizmlar, garchi kam bo‘lsa ham, birinchi, ikkinchi va uchinchi darajali mantiqiy transformatsiyalarga ega bo‘lib, narsalar orasidagi munosabatlarni, jumladan qarama-qarshi munosabatlarni ham ifodalay oladi (masalan, *ввиду того что* va *несмотря на то что*). Biroq, aksariyat hollarda, ushbu so‘nggi tushuncha turidagi klishealarning xususiyatlari (transformatsiya qobiliyatini hisobga olmaganda) mantiqiy nuqtai nazardan unchalik muhim emas va ular logiko-semiotika rejasida emas, balki grammatik rejada namoyon bo‘ladi, ya’ni xizmat frazeologizmlar boshqa frazeologizmlardan farqli so‘z turkumlari sifatida rol o‘ynaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Fors matnshunosligi haqida ba’zi mulohazalar. — A. Bertels. Yodnoma-ye Jan

⁶ Пермяков Г.Л. От поговорки до сказки. – Москва, 1970. – С.37

Рурка. Praga. 1967.

2. Til nazariyasiga kirish (Prolegomenalar). — L. Elmslev. Tilshunoslikdagi yangiliklar. I-jild. Moskva. 1960.

3. Пропп В.Я. Морфология сказки. — Москва, 1969.